“ОНГНИ МАНИПУЛЯЦИЯЛАШ” ФЕНОМЕНИНИНГ ТУЗИЛМАСИ ВА ТУРЛАРИ

Тошов Хуршид Илхомович
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети докторанти, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Аннотация: *Мазкур мақолада “манипуляция” феноменининг асосий хусусиятларини таҳлил қилиш орқали унинг тушунча сифатидаги мазмуни очиб берилади. Бунда манипуляциянинг кучли руҳий таъсир кўрсатиш, зўравонлик, яширин характерга эга эканлик, қурбон учун яратилган миф каби хусусиятларининг таҳлилига алоҳида диққат қаратилади. Қолаверса, манипуляциянинг рационал ва эмоционал жиҳатлари қиёсий таҳлили асосида унинг турлари очиб берилади. Шунингдек, манипуляцияни амалга оширишда унинг муайян мақсадга эга бўлиши, барча технологиялар эса, айни мақсадга бўйсундурилиши зарурати асослинилади.*

Калит сўзлар: *манипуляция, манипуляциянинг мақсади, манипуляциянинг сценарийси, англанган манипуляция, англанмаган манипуляция, манипуляция нишонлари.*

Манипуляциянинг ўзи нима эканлигини тушунуш учун, унинг бир нечта хусусиятларини фарқлаш лозим. Аваломбор манипулияция, - кучли рухий таъсир кўрсатишни англатади. Бу унинг асосий хусусиятларидан бири хисобланади. Манипуляция ирационал табиатга эга бўлиб, дойими холда кишиларнинг эмоциясини жумбушга келтиради. Шу боис хам, биз аксарият холларда мулоқот жараёнида ўзимизни манипуляция таъсирида эканлигимизни хис қиламиз, лекин унга қарши бирор чоратопа олмаймиз. Манипуляция бизда рухий босим, ноқулайлик уйғотади. Уни амалга ошираётган шахс – манипулятор қаршисида ўзимизни эмоционал химояланмаган, безота, рухий босим остида хис этамиз.

Манипуляция бевосита эмоцияга таъсир кўрсатганлиги боис бу жараёнда рационаллик ва танқидий тафаккур чекинади. Шахсдаги рухий-эмоционал барқарорлик йўқолган вақтда, ундаги вазиятни аниқ бахолаш, совуққонлик, аналитик қоблиятни сақлаб қолишнинг имкони бўлмайди. Бу маънода манипуляция нишонга отилган аниқ ўққа ўхшайди. Манипулятор ккишилардаги энг ожиз, хисиётларни яхши билади ва уларга таъсир кўрсатади. Кишилар манипуляциянинг табиати, мазмун, мохиятини тушунмасликлари, билмасликлари сабабли, ушбу таъсир доирасига тушиб қоладилар. Улар ўзларининг хохишлари, мотивлари, эхтиёжлари нуқтаий назаридан манипуляция жараёнини совуққон ақл билан бахолай олмайдилар. Масалан, инсонлардаги: мувофақиятга эришиш, мансаб поғоналаридан кўтарилиш, оила қуриш, моддий барқарорликка эга бўлиш, тан олиниш, этироф этилиш, айибдорлик хисси, хасад, кўрқув, ачиниш, ожизлик, беқарорлик, жамиятда ўрнатилган установкаллар, этиқод, стриатиплар, муаййан қадриятлар, маслак хамда каби истак ва хиссиётлар манипуляция жараёнини тўғри бахолашга имкон бермайди. Мисол учун жамиятда ўрнатилган муаййан меорларга кўра, инсон кучли ва сабрли бўлиши керак. Бунинг учун киши қатиатли, ўз фикрини ўзгартирмаслиги, хамма нарсага қодир, хато қилмаслиги шарт, акс холда у жамиятдаги меорларга амал қилмасликда айибланади.шу каби хулқ атвор моделларини бўртиришуларга таяниб мулохаза қилиш хам рационал тафаккурни кучсизлантиради.

Жамоат онгини манипуляция қилиш муаммоси, мазкур тушунчанинг кўп ишланганига қарамай, ижтимоий-фалсафий ва мантиқий-гносеологик жиҳатдан кам ўрганилган. Илмий категория сифатида манипуляция 20-асрнинг 40-50 йилларида Ғарб сиёсатшунослари томонидан илмий муомалага киритилган. Шунингдек, манипуляция феноменини ҳар томонлама ёритувчи С.Г.Кара-Мурза [1, 13], Д.Белл [2], Э.Берн [3], Л.Войтасик [4], Р.Р.Гарифуллин [5], Г.Грачев, И.Мельник [6], А.А.Данилова [7], Е.Л.Доценко [8], Т.В.Евгеньева [9], В.И.Замышляев [10], С.А.Зелинский [11, 12],

С.Ю.Лисова [14] ва бошқа тадқиқотчилар ишларини, рисолаларини, мақолаларини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Тадқиқот олиб бориш давомида тизимлилик, назарий-дедуктив хулоса чиқариш, анализ ва синтез, тарихийлик ва мантиқийлик, қиёсий таҳлил каби илмий-фалсафий тамойиллардан фойдаланилди.

Манипулятив таъсир мохиятини тушуниш учун аввалombор унинг мақсадини, образли қилиб айтганда, у урадиган нишонни фарқлаб олиш керак. Чунки, манипулятор айнан ана шу нишонни мўлжалга олади. Профессионал манипулятор худди изкувар детективга ўхшайди. У қурбонининг камчилигини, нозик томонини билиш мақсадида, уни батафсил ўрганади, кузатади, тадқиқ этади. У кутилмаганда қурбонининг энг яширин, ожиз хисиётига зарба беради.

Манипуляциянинг иккинчи мухим хусусияти бу, унинг зўравонлик характерга эгалигидир. Бу маънода манипулятор хамиша бошқаларнинг қўли билан иш кўради. У инсон иродасига зид тарзда, қурбонининг ўзидан фойдаланади.У ўз режасини шу қадар мохирлик билан тузадики, қурбонинг ўзи ғайриихтиёрий тарзда маълум харакатни амалга оширади хамда қарор қабул қилади [2]. Масалан, сиз ўзингизга фойда келтирмайдиган шартномага имзо қўйишни истамайсиз, лекин, шеригингиз шошилинч, тиғиз вазият яратади ёки, сизнинг шухратпарастлигингизни қўзғатади, оқибатда ўзингиз истамаган холда ушбу шартномани имзолайсиз.

Яна бир мисол, Ота онаси билан дўконга келган бола, ўзига керакли нарсани олиш учун хархаша қилади. У ота онасини ноқулай вазиятда қолганини, бошқаларнинг мухокамаси таъсирида улардан дакки эшитмаслигини яхши билади ва шундан унумли фойдаланади. Шу боис хам, аксарият бадий асарларда манипуляторлар қўғирчоқбозлар қиёфасида тасвирланади. Улар “қўғирчоқларни” ўзи истаган харакатни амалга оширишга мажбур қилади. Бироқ, шуниси эътиборга лойиқки, “қўғирчоқлар” – манипуляторнинг қурбонлариўзларини бахтли хис этадилар [1].

Манипуляциянинг яна бир мухим хусусияти бу, унинг яширин характерга эга эканлигида намоён бўлади. Унинг бошқа дисструктив таъсирлардан асосий фарқи хам, ана шу яширин хусусият билан боғлиқ. Масалан, хақорат хамиша инсонга саллбий таъсир кўрсатади, тахдид жиноий жавобгарлик масулиятини юклайди, шахсиятга ўтиш кишини хафа қилади. Бироқ, санаб ўтилган дисструктив таъсирларнинг барчаси очиқ ошкора характерга эга. Ифода этилишига кўра, улар хавфли, шавқатсиз, қўпол бўлиши мумкин, аммо уларнинг ҳаммаси очиқ ифодаланади. Зотан хақорат ёки, қўполликни назардан четта қолдиришнинг ўзи имконсиз. Бироқ, том маънодаги манипуляция доимо яширин махфий тарзда амалга оширилади. Шу сабабли у мураккаб ва айнипайтда қизиқ, чунки, биз аксарият холларда уни пайқамаймиз.

Манипуляция бу- буйруқ ёки, томонларнинг ўзаро келишуви эмас. Манипуляция бу – кишиларни бошқаришга, уларни ўзлари истамаган харакатларни амалга оширишга қаратилган яширин таъсир бўлиб,у шахснинг иродасини бўйсундиришни назарда тутади [3]. Манипулятор ўзининг мақсади, хохишлари, хисиётлари ва фикрини ошкор этмайди. У доим асил мақсадини сездирмасликка харакат қилади. У кишиларнинг диққат марказидан четда бўлишни мақул кўради. Манипуляция жараёнида оддий, самимий, соғлом муносабатларга йўл қўйилмайди.

Манипуляторлар одатда: сенга шундай туйилган, аслида бундай эмас, қандай қилиб мен хақимда бундай фикрга бординг! Деган сўзлардан кўп қўллайдилар.

Аксарият холда инсонлар манипуляторларни агресив характерга эга, қўпол, сурбет кишилар сифатида тасавур қиладилар. Табийки, бу, хато мулохаза.

Чин маънодаги манипулятор доим ясама мулозамат, хушфел, носамимий дўстона ниқоби остида бўлиб, очиқ, комуникатив шахс сифатида тасавур қолдиради. У кишилардаги шубха ва ишончсизликни бартараф этиш мақсадида ниқобланади.Бу маънода антик даврдаги икки юзли Янус маъбудининг тимсоли ушбу фикрларни тасвирлашда яққол мисол бўла олади.

Манипуляциянинг яширин характери билан боғлиқ яна бир тўртинчи мухим хусусияти, - (қурбон учун яратилган миф) деб номланади. Унга кўра, Манипулятор ўзининг маънфатига мос тарзда қурбон учун муаййан воқеа, миф, сенарий ўйлаб топади.

Ушбу сенарий манипулятор қурбондан кутадиган хатти харакатда акс этади. Одатда бу хатти харакат оддий, мантиқий изчил бўлади. Бошқача қилиб айтганда, ушбу миф ёки сенарий кўпчилик кишилар у ёки, бу вазиятда ўзларини қандай тутишларидан келиб чиқиб тузилади. Масалан, қўрқув, мақтов, танқид кўпчиликда бир хил реакция уйғотади. Одатда бирор инсонни қўрқитилса, у химоя излайди, мақтов эса, хар бир қулоққа ёқади. Башарти бирор шахс танқидга учраса, ўзини нималарга қодир эканлигини исботлашга урунади [4].

Ҳар қандай манипуляцияга қарши тура олиш учун, ана шу сенарийнинг режасини кўра олиш лозим. Манипуляторнинг мақсади нима? У қурбондан қандай хатти харакатни амалга оширишни кутмоқда? Ушбу саволларнинг жавоби манипуляцияга қарши туришда дастак бўла олади.

Мисол тариқасида қуйдаги вазиятга диққат қаратамиз. Тасавур қилайлик қайсидир йирик компаниянинг бирор бўлимида мажлис жараёни, ходимлар ўзаро жиддий масала устида бахслашмоқда. Шу пайт тажрибали ходимлардан бири ёш ходимлардан бирига, умумий келишувга қарши чиқанлиги учун, овозини кўтариб, қаттиқ танбех берди.

Ушбу вазиятни манипуляция сифатида бахолаш мумкинми? Албатта йўқ. Табийки, бу вазиятда рухий босим, дисструктив таъсир кўзга ташланади. Шунингдек, ушбу холатни: одобсизлик, қўполлик, қизиққонлик сифатида бахолаш хам мумкин.

Манипуляция хақидаги тасавурларимизни аниқлаштириш мақсадидахудди шу вазиятга бир оз бошқача тус берамиз:

Мажлис даъвомида тажрибали ходим атай бахсли вазиятни юзага келтириб, унга қарши фикр айтишларини кутади. Қарши фикрни эштгач, ёш ходимга хақоратомус дакки беради. Ёш ходим хам, хисиётлари камситилгани учун рақибига хақорат билан жавоб қайтаради. Шу пайт тажрибали ходим аудиторияга қуйдагича мурожат қилади: Бу нима деган гап! Майли мен, кекса, кассал одамман ўзимни босолмадим. Ёшлар ўзи нима деяётганини ўзлари тушунмайди. Ахир ёши катталар билан шундай муоммила қилинадими. Мен отаси тенг одам бўлсам. Аввал мендай тажриба тўпла, ишла кейин гапир! Ходимлар, мажлисни тугатамиз, ёки кун тартибини ўзгартирамиз...

Манабу вазиятни манипуляция сифатида кўриш мумкин. Юқоридаги холатдан фарқли ўлароқ, бу вазиятда атай бахс уюштириш, рақибни муозанатдан чиқариш, хақоратга жавобан, хақорат кутиш, аудиторияга мурожат, унинг қўллаб қувватлаши, мақулашини кутиш, рақибига жавоб қайтариш имкониятини қолдирмай, уни ошкора хақорат қилиш ва айнипайтда ўзини қурбон қилиб кўрсатиш каби холатлар кузатилади.

Юқорида келтириб ўтилган тўрт хусусиятга асосланиб манипуляцияни қуйдагича тарифлаш мумкин: манипуляция - ,кишиларда ғайрихтиёрий харакатни амалга оширишга қаратилган, яширин таъсир бўлиб, у муаййан мақсад, миф хамда қурбонинг хулқ атворини белгиловчи сенарийга эга.

Ижтимоий фан сохаларида айниқса, психологик адабиётларда манипуляциянинг бир қатор бошқа тарифлари баён этилади [5, 6, 7, 8]. Бироқ, бизнингча ушбу тариф манипуляция жараёнини нафақат ижтимоий - психологик балки, мантиқий жихатдан бахолашга имкон яратади.

Мисол учун, мазкур муаммога бағишланган аксарият адабиётларда, инсонларнинг хохиши, мақсади, фикри, муносабатларига таъсир кўрсатиш жараёни манипуляция сифатида тарифланади. Бизнингча, ушбу тарифларда манипуляциянинг асл мохияти аниқ акс этирилмагандек тасурот қолдиради. Агар масалага мантиқан ёндашсак, аргументлаш хам том маънода қарши томонинг фикрига, муносабатига таъсир кўрсатиш хисобланади. Аниқ фактлар, статистик рақамлар, мантиқан боғланган мисолларга асосланиб, исчил, рационалифодаланган аргумент кўп холларда фикр ва муносабатларнинг ўзгаришига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, бугунги ахборот технологиялари тараққий этган давирда нашр этилаётган аксарият психологияга оид беллетристик адабиётларда, ижтимоий тармоқларда манипуляция нормал инсоний муносабат сифатида оқлаб кўрсатилмоқда, шу боис хам, бугунги кунда, манипуляция, сўзомоллик, рухий таъсир кўрсатишга бағишланган ўқув курслари, тренинглар (НЛД) Неро Лингвистик дастурлар оммалашиб бормоқда [9]. Ушбу жараёнларнинг ахлоқий томони алохида эътибор қаратишни талаб этади.

Манипуляторлар кишиларнинг иродасини бошқаришга интиларкан, улар қандай шакилланади? Деган савол туғилади.қуйдаги икки омил манипуляторларнинг шакилланишида мухим рол ўйнайди:

1. Инсонларнинг ўзаро муносабатларининг табиати ва мохиятини яхши билиш хамда ундан фойдаланишга интилиш;

2. Шахсда болаликдан манипулятив хулқ атвор моделининг трансляция бўлиши. Чунки, оилада ота она ана шу хулқ атворни намоён этади хамда бола ушбу комуникатив мухитда улғаяди.

Манипуляциянинг турлари.

Манипуляциянинг мохиятини яхшироқ тушуниш учун унинг турларини билиш лозим. Манипулятив хулқ атворнинг бир нечта таснифи мавжуд. Масалан:

Прагматик манипуляция: Манипуляциянинг ушбу тури аниқ мақсадга қаратилган бўлади. Унга кўра, манипулятор қурбондан ўзи истаган натижани тезроқ кутади. Мазкур манипуляция тури нисбатан очиқ, аниқроқ намоён бўлади. Манипуляторнинг сенарий режасидан унинг қарзга пул, қимматбахо совға, шартнома мудатини узайтириш, ўзини оқлаш, рақибини бошқалар олдида обрусизлантириш каби мақсадни кўзлаётганлигини тушуниш мумкин.

Хайвонга хос манипуляция тури. Табийки манипуляция истелохини хайвонларга қиёслаш бир оз ғализ туюлади. Лекин шуни хам назардан четда қолдирмаслик лозимки, бази хайвонлар ўзининг инстинктив аёрлиги билан истаган ўлжасига эга бўлади.

Геданистик манипуляция тури. Унга кўра манипулятор, манипуляция жараёнидан лаззат олади. Унга натижа мухим эмас, у ўзини ахлоқсиз тутишдан, қурбонининг азобланишидан лаззатланади. Манипуляция жараёни унинг учун муаййан мақсадга эришиш воситаси эмас балки, шавқатсиз бир ўйин хисобланади.Тасавур қилинг бирор яқин кишингиз, хамкасб ёки, қариндошингиз сизни хеч қандай адекват асоссиз доим камситади, хақорат қилади, Унинг сизга нисбатан симпатияси хам, антипатияси хам йўқ. Бу хол айни геданистик манипуляторларнинг хулқ атворини акс этиради. Улар салбий энергиядан озиқланадилар, улар учун конфликт жараёни қулай. Мазкур турдаги манипуляторлар тасодифий қурбонлар топиш, уларнинг устидан ғалаба қозониш мақсадида турли режалар ўйлаб топадилар. Геданистик манипуляторларнинг мақсадипрагматик моддий эмас, апстракт бўлади. Шу боис хам улар ўзлари хақида юқори бахога эга шахс саналадилар.

Тадқиқодчиларнинг кузатувларига кўра, манипуляциянинг 90% прагматик, 10% эса, геданистик характер касб этади. Бироқ, айнан шу 10% манипуляцияўзига хос мураккаб тузилишга эга бўлиб, унга дуч келган қурбонларни чорасиз холатда қолдиради [10]. Муаммонинг яна бир мураккаб жихати шундаки, прагматик манипуляция ҳар қаерда, хатто бизга нотаниш кишилар томонидан амалга оширилади. Геданистик манипуляция эса, одатда яқин муносабатлар доирасида учрайди. Оила аъзоларимиз, ота она, яқин қариндошлар, дўстлар, хамкасблар геданистик манипулятор сифатида харакат қилиши мумкин.

Манипуляциянинг яна бир тури – қарши манипуляция деб номланади. Аниқроқ қилиб айтганда уни, химоя манипуляцияси деб аташ хам мумкин, чунки, ушбу манипуляция турига мувофиқ, рақиб агресияси дан химояланиш назарда тутиладиянада аниқроқ қилиб айтганда, ушбу манипуляция тури химояланиш реакцияси сифатида намоён бўлади [11]. Шу сабабли кўпхолларда мазкур манипуляция тури оқлаб кўрсатилади. Зотан жамият химояланиш мақсадида содир этилган жиноятларни хам кескин қораламайди.

Бошқа бир таснифга кўра, манипуляция англанган ва англанмаган турларга ажратилади.

Бази инсонлар ўзлари англаган холда манипуляция қиладилар.уларнинг мақсади, воситалари, режалари аниқ тузилади. Лекин айрим холатларда манипуляция, англанмаган характер касб этади. Бу маънода шахс манипуляция қилаётганини ўзи англамайди. Сабаби, манипуляция унинг учун одатий муносабат шакли саналади. У бошқача муносабат турини тасавур этолмайди. Ўз навбатида бошқаларга зарар етказишини хам бахолай олмайди.

Катта эхтимолга кўра, мазкур шахслар болаликдан шундай тарбиякуради. Натижада бу холат меорий хулқ атвор стандартигаайланади. Агар шахс болаликдан ўзига қулай ҳар қандай вазиятда хархаша қилса ва ота онаси унинг хар бир истагини бажарсаболада манипулятив хулқ атвор модели шакилланиб боради. Ўзини қурбон қилиб кўрсатиш, хархаша қилиш, истаган нарсасига кўз ёши билан эришиш каби болаликдан шакилланган хулқ атвор модели шахснинг кейинги ҳаётида хам, ўзига хос тарзда трансляция бўлади.

Муаммонинг ахлоқий ва маънавий томонлари

Юқорида такидлаб ўтганимиздек, манипуляцияни одатий, инсоний муносабатларнинг шакли сифатида қабул қилувчи муаллифлар хам йўқ эмас. Бу хол ушбу мураккаб ходисани ахлоқий жихатдан тахлил этишнинг заруратини кўрсатади.

Шубхасиз бази холларда, эзгулик мақсадида инсон иродасига таъсир кўрсатиш, уни бошқариш жамият томонидан қораланмайди аксинча, ижобий холат сифатида бахоланади [12, 13]. Масалан, ота оналар фарзандини ўзини одобли тутишга, аъло бахоларга ўқишга, мувофақиятга эришишга ошкор ва яширин тарзда ундайди. Педагоклар хам, ўқувчиларининг ўзлаштириш кўрсатгичларини ошириш мақсадида, уларга рухий таъсир кўрсатадилар. Ёки, аёл турли хилалар билан эрининг зарарли одатлардан воз кечишини чорасини кўради. Ёхуд, нарколог врач беморни соғайтириш истагида, уни хар хил усуллар билан қўрқитади. Санаб ўтилган мисолларнинг барчаси жамият томонидан оқланади. Шу сабабли юқорида айтиб ўтилган мисолларни, (улардаги мавжуд яширин таъсирларга қарамай), классик манипуляция сафига киритмаймиз. Чунки уларда, манипуляциянинг асосий белгиларидан бири бўлган, зўравонлик, ғараз каби хусусиятлар кузатилмайди.

Профессионал манипуляторлар қурбонларсиз мавжуд бўла олмайдилар. Улар бошқалардаги хохиш, мақсад, эркинлик каби эхтиёжларни хурмат қилмайдилар. Улар учун бошқаларнинг хохиш иродаси хеч нарсага арзимайди. Манипуляторлар учун бошқалар шахмат ўйинидаги пиёдалар кабидир. Улар инсонларни икки: ўзлари бошқараётган ва хали бошқармаган каби тоифаларга ажратадилар. Улар ўзларини мақсад воситани оқлайди шиори билан мухофаза этадилар.

Мазкур ибора Италиялик мутафаккир Никола Макиавеллига тегишли бўлиб, у ўзининг “Хукимдор” номли асарида ушбу иборани келтириб ўтади.

Психологияда макиавелизм термини манипуляция қилишга моил кишиларни ифодалашда қўлланилади. Илк бор мазкур атамани 1970 йилда Ричард Кристи ва Флоринс Гейслар истемолга киритдилар Улар макиавелизмни аниқловчи тест ва махсус шкала хам ишлаб чиқдилар. Унга кўра, макиавелистлар жамиятдаги ахлоқий меорларга қарамай, ўзларининг мақсадлари йўлида кишиларни манипуляция қилишни мақул кўрадилар. Улар инсонларга нисбатан эмоционал бегона бўлиб, уларни мақсад йўлидаги восита деб хисоблайдилар. Бу тоифа кишилар учун ўзларининг маънфатлари хамма нарсадан устун туради.

Профессионал манипуляторлар шахсий эмоцияларини бошқариш билан боғлиқ муаммога дуч келадилар Агар нормал шахс дисструктив таъсирга учраса, қўрқув, ғазаб, хафалик каби рухий эмоционал реакция билдиради [9]. Манипуляторлар эса, қисман ёки, тўла холатда ўз эмоцияларини блоклайдилар. Бу салбий эмоция улар учун керакли пайтда қурол сифатида хизмат қилади. Бу кўринишдаги ички эмоциянинг деформацияси, аниқроқ қилиб айтганда, ўз вақтида юзага чиқмаган салбий эмоциялар, шахснинг ўз мотив, мақсадларини яширишга, уларни махфий тарзда амалга оширишга ундайди. Натижада, манипулятор ниқобланади, икки юзламачилик қилади. Улар учун дунё манзараси эгаистик-худбинлик нуқтаий назаридан бахоланади.

Табийки, манипуляторларнинг қурбонлари уларнинг фел атворидан азият чекади. Бу маънода манипуляторларнинг ўзи қандай холатни бошидан кечиради деган савол туғилади. Агар манипулятор учун манипуляция жараёни нормал холат бўлиб, у хулқ атвор стандартига айланган бўлсачи?

Ушбу саволларга психолог тадқиқодчилар қуйдагича жавоб беради: Манипуляторлар охир оқибат кишилар билан шахсий муносабатларда ёлғизланиб қоладилар. Чунки, уларнинг рухий босим ўтказишга қаратилган хатти харакати атрофдаги инсонларнинг эмоционал холдан тойишига сабаб бўлади.

Манипуляторларнинг таснифи

Ишонтириш услубига кўра, манипуляторлар қуйдаги таснифларга бўлинади. Албатта ушбу тасниф шартли равишда тузилган бўлиб, манипуляторларнинг хулқ атворини барча жихатдан қамраб олишга имкон бермайди.

Манипуляторларнинг аксарият холда намоён этадиган хулқ атворини кузатган холда, уларнинг қуйдаги кўринишдаги тўртта таснифини келтириш мумкин:

1. Деспод –бу турдаги манипулятор доимий тарзда доминантлик қилишга интилади. Шахслар аро муносабатларда хукмронлик қилишга, ўз кучини намойиш қилишга уринади. Чунки, унинг ҳаётий стратегияси агресиядан иборат.шунингдек, бошқаларни камситишни доимий назорат қилишни хохлайди. У ўз атрофидагиларини қурбон сифатида кўради. Ушбу турдаги манипуляторларни шартли равишда қизил ранг билан белгилаймиз

2. Қурбон ниқобидаги манипулятор –Мазкур характерга эга шахслар ғоят мохир манипулятор бўладилар. Улар кишиларда ачиниш хиссини уйғотиб, ўзларини вазиятнинг қурбони сифатида намоён этадилар. Ушбу турдаги манипуляторлар ўзларини ёрдамга, мехирга мухтож бола каби тутадилар. Уятчан, беозор, юмшоқ кўнгил инсон сифатида тасурот қолдирадилар. Улар вазиятни четдан туриб кузатадилар, хеч қандай масулиятни бўйниларига олмайдилар. Мўмин қобил, мазлум қиёфага кирадилар. Бошқаларни улар учун ишлашга мажбур қиладилар. Мазкур турдаги манипуляторларни шартли тарзда сариқ ранг билан белгилаймиз.

3. Айибловчи манипулятор. Бу турдаги манипулятор шахс ўзининг сенарий режасини танқид хамда кишилардаги айибдорлик хиссини уйғотишга қаратади. У атрофдагиларни мухокама қилишни, уялтиришни инсонларни ўзаро қиёслашни яхши кўради. Шубхачи, кек сақлайди. У ўзини хамма сохани билмдони сифатида кўрсатади, омади чопмаганлигининг сабаби, атрофдагилар уни етарлича қадирламаганлигида деб билади. Ушбу турдаги манипуляторларни кўк ранг билан белгилаймиз.

4. Ўзимизнинг одам қиёфасидаги манипулятор. Мазкур турдаги манипулятор ҳар қандай кишининг ишончига кира олади. У кишиларда самимий, оққўнгил инсон сифатида тасурот қолдиради. Қурбонига нисбатан эркинлик беради. Бир кўрган киши билан худди ўн йилдан буён танишдек мулоқатда бўлади. Унинг манипулятив стратегияси кам сарфлаб, кўп ол, қабилидаги хатти харакатга мисол бўлади. У инсонларни алдашга, вазиятни бўртиришга, мақдашга, лақилатишга уста бўлади. Ўзимизнинг одам қиёфасидаги манипулятор хеч қаерда қоқилмай, мақсадини амалга оширади. Мазкур турдаги манипуляция турини яшил ранг билан белгилаймиз.

Манипуляция бу- буйруқ ёки, томонларнинг ўзаро келишуви эмас, балки бу – кишиларни бошқаришга, уларни ўзлари истамаган харакатларни амалга оширишга қаратилган яширин таъсир бўлиб,у шахснинг иродасини бўйсундиришни назарда тутади. Манипулятор ўзининг мақсади, хохишлари, хисиётлари ва фикрини ошкор этмайди. У доим асил мақсадини сездирмасликка харакат қилади. У кишиларнинг диққат марказидан четда бўлишни мақул кўради. Манипуляция жараёнида оддий, самимий, соғлом муносабатларга йўл қўйилмайди.

Бундан ташқари манипуляторларни деспод, қурбон ниқобидаги манипуляторлар, айибловчи манипуляторлар, ўзимизнинг одам қиёфасидаги манипуляторларга ажратиб кўрсатиш мумкин.

Тадқиқот доирасида, унинг хулосаларидан ижтимоий-фалсафий тафаккурни кенгайтиришда, монографиялар, ўқув қўлланмаларнинг тегишли бандларини ёзишда, мавзуга оид семинарлар ташкил қилишда, мустақил фикрни шакллантиришда, фалсафа тарихига, билиш назариясига бўлган ижобий муносабатни шакллантиришда фойдаланиш мумкин. Ҳозирги кунда турли таълимотларни ўрганиб, атрофлича таҳлил қилиб, замонамиз талабига биноан тўғри хулоса чиқариш ва улардан ёшларимизни илмий-маънавий дунёқарашларини кенгайтиришда, баркамол инсон қилиб етиштиришда фойдаланишда намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. — М.: Изд-во: Эксмо, 2005. - 832 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального Прогнозирования. - М.: Academia, 1999. -956с.
3. Берн Э. Люди, которые играют в игры: психология человеческих взаимоотношений; Игры, в которые играют люди: психология человеческой судьбы. - М., 2000. - 398 с.
4. Войтасик Л. Психология политической пропаганды / пер. с польс. В. Н. Поруса; предисл. и общ. ред. д-ра псих, наук, проф. Ю. А. Шерковина. - М.: «Прогресс», 1981. - 278 с.
5. Гарифуллин Р.Р. Иллюзионизм личности как новая философско- психологическая концепция; Психология обмана, манипуляций, кодирования. - Казань, 1997.
6. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. - М.: Алгоритм, 2002. - 288 с.
7. Данилова А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации. - М.: Добросвет; КДУ, 2009. - 232 с.
8. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — М.: «ЧеРо» совместно с издательством «Юрайт», 2000. - 344 с.
9. Евгеньева, Т.В. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им. - Спб.: Питер, 2007. - 112 с.
10. Замышляев В.И. Массовые коммуникации: внушение и манипуляции //Личность, творчество и современность. -Красноярск, 2006. -Вып. 9. - С. 180-192.
11. Зелинский С.А. Манипулирование личностью и массами. Манипулятивные технологии власти при атаке на подсознание индивида и масс. - СПб.: Издательско-Торговый Дом «СКИФИЯ», 2008. - 240 с.
12. Зелинский С.А. Управление психикой посредством манипулятивного воздействия. - СПб.: Издательско-Торговый Дом «СКИФИЯ», 2009. - 528 с.
13. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции. - М.: Академический Проект, 2007. - 384 с.
14. Лисова С.Ю. Манипуляция массовым сознанием в политической рекламе (региональный аспект). - М., 2004. - 215 с.